

УДК 821.161.2-31.09

Ольга Матвеева (Київ)

КОНЦЕПЦІЯ «ВИЗВОЛЕННЯ ПРАЦІ» У РОМАНІ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА «ХОЧУ!»

Володимир Винниченко — це один із визначних представників українського інтелектуального життя початку ХХ століття. Як політик, митець, філософ він зосередився на осмисленні проблем індивідуального, соціального й національного буття. Різномасштабні онтологічні моделі, обґрунтовані Винниченком, розгортаються як синхронно, так і діахронно. Згідно з принципом діахронності концепція соціального буття — початкова ланка онтологічного мегапроекту українського інтелектуала, що пов'язано з практичною актуалізацією революційних змагань 1917–1919 років.

Концепція всебічного визволення — центральна в ідеосвіті письменника — у контексті соціальної моделі буття оприявлена в ідеї «соціального визволення», яка на концептуальному рівні представлена в його щоденникових нотатках. Саме «Щоденник» автора постає як творча лабораторія для вироблення й випробування ідеологем та подальшого їх розгортання й перетворення в моделі буття. Звідси необхідність актуалізації щоденникових матеріалів для обґрунтованого аналізу Винниченкових пошуків у царині соціального буття.

Варто зазначити, що концепція «всебічного визволення» в «Щоденнику» Винниченка репрезентована як теоретична конструкція, як гіпотетичний проект соціального буття. Програма її практичної реалізації зовсім не корелює з вихідними постулатами теоретичної побудови письменника, бо, рефлексуючи над практиками більшовизму, автор простежує процес переростання їх в тоталітарні схеми буття, що, у свою чергу, й унеможлиблює реалізацію проекту «всебічного визволення».

Однак письменник пропонує варіант реінкарнації стратегій «всебічного визволення» через спробу художнього втілення власної теорії. Вихід на конкретну програму реалізації соціалістичних ідей автор «Щоденника» робить у романі «Хочу!», що був надрукований 1916 року, тобто напередодні революційних подій. Ідея «всебічного визволення», оприявлена в щоденниковому тексті, має дотичні координати, кореспондує з ідеєю «визволення праці», що є однією з домінант зазначеного роману. Цей умовний «діалог» індексується твердженнями про те, що Винниченко постійно рефлексує в «Щоденнику» над ідеями, концептами, теоріями, які реалізовані в його художніх творах. Про це стверджують Григорій Костюк [3, с. 193], Галина Сиваченко [5, с. 81], Тетяна Пушкаренко [4, с. 26], а Володимир Панченко, уже аналізуючи роман «Хочу», звертається безпосередньо до щоденникових записів письменника [1, с. 309–316].

Так, ідея «соціального визволення» як центральна складова «всебічного визволення» транслюється в романі через призму ідеї «відродження», «визволення» праці, що маркується вже як конкретний вектор досить широкої, багатоплощинної програми, чітко окреслений план, призначений для життєвого втілення. Якщо в «Щоденнику» письменника представлена вся складна, мозаїчна, багатоаспектна, із всіма симетріями та асиметріями філософська побудова зі стратегіями, механізмами, альтернативними версіями соціального буття, то в романі, навпаки, увага сфокусована на вужчому аспекті, на ідеї, що є тільки одним із декількох сегментів, є сходиною, етапом в ієрархії процесу реалізації програми визволення (визволення праці — соціальне визволення — всебічне визволення). Тобто, на первинному рівні за допомогою конкретної ідеї «відродження праці» в романі має бути змодельована ситуація зв'язку між теорією та практикою, має подолатися розрив між теоретичними постулатами та реальністю, що уможливить процес регенерації структур соціального буття, допоможе встановити зв'язки між гетерогенними явищами та механізмами. Отже, ідея «визволення праці» проектується на соціальну проблематику роману та є одночасно трансформаційним чинником соціальної моделі буття.

Так, у «Щоденнику» штрих-пунктирною траєкторією в контексті розгортання концепції «всебічного визволення» окреслюється задум «відродження праці»: «Про соціалізацію праці.

Про використання рівноправно продуктів праці й розподіл. Будуче залежить від нашої волі й хотіння» [2, с. 217]. Винниченко констатує, що мріяв «про той час, коли можна буде схопити Бодісок [поміщиків. — О. М.] за горло і, нарешті, визволити з-під них усіх батьків працюючих, усіх обдурених» [2, с. 353]. Як бачимо, задум щодо «визволення праці» з'являється в щоденникових записах письменника, а вже в романі «Хочу» письменник переходить до конкретної програми його реалізації, до презентації цілісного проекту «визволення праці».

Концепція «відродження праці» в романі Винниченка «Хочу!» розгортається за визначеним автором алгоритмом: по-перше, початковою координатою є критика теорії американського інженера Тайлора, який пропонує систему експлуатації робітників, тобто працю «механізовану»; по-друге, в умовах неприйняття та на протипагу ідеї машинізованої праці актуалізується альтернативна теорія, що уможливило визволення робітників та ґрунтується на «творчій праці» як найбільш продуктивній; по-третє, реалізацію проекту «визволення праці» на практиці, за письменником, запрограмують чітко визначені методи організації соціального експерименту. Саме такої логіки ми будемо дотримуватись, маркуюючи одночасно параметри соціальної площини координат та окреслюючи марксистські інтенції роману.

Володимир Панченко назвав роман «Хочу!» «доцентровим», адже всі події в ньому фокусуються навколо поета Андрія Халепи, обрусілого українця, «ніцшеанця-соціаліста», який після невдалої суїцидальної спроби зближується з родиною Сосненків, пориває зв'язки з колишньою літературною компанією і під впливом того ж старого Сосненка розпочинає перебудову власної натури, пошук своєї національної ідентичності. Одним із каталізаторів переродження головного героя стало знайомство з Петром Сосненком, мрійником-революціонером, який помирає від сухот, перш ніж реалізувати ідею «визволення праці». Актуалізація цієї ідеї кодифікує програму оновлення соціальної сфери буття. Цей план став сигналом для Халепи, мрія Петра реінкарнувалась у бажання Халепи будь-що її втілити.

Так, **розгортання сюжету «відродження праці» в романі розпочинається з критики теорії американського інженера Тайлора.** Петро розповідає про цю систему Халепі та своїй сестрі Олені: «Тайлор — це один американський інженер. Він вигадав систему експлуатації робочої сили. <...> Система ця полягає в тому, щоб зробити з людини машину. Розумієте: машину. <...> Тайлор сам, нітрішки не криючись, одверто заявля, що робітник повинен стати машиною, автоматом без волі й свідомості. В цьому й вся штука» [1, с. 157]. Одночасно подається мотивація та обґрунтування ідеї «механізованої праці»: «Робітник, бачите, за старої системи, роблячи якусь роботу гаїть час на роздумування, вибір тої чи іншої акції. А час — то гроші. Що ж треба, щоб зекономізувати цей час-гроші? Треба, щоб робітник працював, не міркуючи ні про що. Але, що треба все ж таки міркувати в роботі, то ця функція передається одному тільки робітникові, звичайно, старшому, так званому метранпажеві, майстру, по-нашому. Чи що. Отцей метранпаж стоїть і командує, як унтер над салдатами, над робітниками: направо, наліво, нахились, візьми, повернись, поклади... <...> Чистий без всякої домішки механізм» [1, с. 157].

Однак така механізована праця критикується Петром, адже ідеально вписується в контекст капіталістичних відносин та позначається деструктивними наслідками — зниженням людського фактору під час процесу праці та «знеособленням» самих робітників: «Вся ідея в тому, щоб людський мозок, який керує рухами робітника, перевернути в апарат, що підлягає чужій волі, котра заправляє ним. В такі своєрідні машинки, знаєте, які пасами з'єднані з центральним апаратом — метранпажом. Іншими словами, це цілковите знищення **людини** [виділено. — В. В.] в робітникові. Цілковите! Себто саме те, що є в людини найбільш людського, себто: воля, ініціатива, творчість, свідомість. Розумієте? Це — найвищий вираз капіталізму, довершення його» [1, с. 157].

Петро Сосненко є відданим соціалістом. Так характеризує його і батько, який не зовсім поділяє погляди сина: «От син, наприклад. От сидить він тепер у Петропавловці, в останніх градусах сухит. <...> А за віщо, спитати, кріпость, сухоти й... ну, й тому подібне розуміється? За віщо? За свій народ? За свою душу? За свою гордість? Ні. За чуже. “Ви, каже, тату, вузько судите, вузько бажаєте. Треба соціально, а тоді вже національно”. Та ти ж не розумієш простої речі: ми про душу піклуємось, а ти про тіло. Горожанські права, заробітня плата, робочий день, все це чудесно. Але ж не єдиним хлібом чоловік жив буває. <...> “Ви, каже, тату, судите, як

ідеаліст. Національність — це надстройка. Головне — матеріальні відносини людей» [1, с. 126]. Отже, моделюючи в романі ситуацію протиставлення двох ідей — національної (відстоює старий Сосненко) та соціальної (Петро), Винниченко репрезентує Петра як образ борця-революціонера, що є прихильником соціального визволення робітництва. Саме тому ідея «машинізованої праці», яка координує повернення до капіталізму з його несправедливістю та визискуванням робітників, позиціонується ним як абсолютно шкідливий та непотрібний рудимент в умовах соціалістичного будівництва. Ідея механізації праці, проектуючись на стратегії капіталістичного ладу, деформує процеси соціального проекту буття.

В умовах дискредитації теорії Тайлора в романі Винниченко актуалізується пошук конструктивних формул та стратегій соціальної художньо-онтологічної моделі, які б запрограмували соціальне визволення робітників та реанімували наслідки соціальних деформацій. Так, постулюється ідея «творчої праці», що ототожнюється з ідеєю «визволення» або «відродження праці». Як бачимо, в романі артикулюється дихотомія ідей («механізована праця» — «творча праця»), які протиставляються, є антагоністичними, з майже нульовим рівнем кореляції. Це, як наголошує Володимир Панченко, свідчить про те, що роман «Хочу!» є «трактатним» [1, с. 318].

Теорія «визволення праці» в контексті соціальної проблематики роману розгортається Петром Сосненком за визначеною автором логікою. Сюжет теоретичного викладу детермінується чотирма домінантами. По-перше, теорія фундаментується концепцією творчої праці, адже Петро говорить Андрію Халепі: «Моя ж ідея така, протилежна. Тайлор зневолює, машинізує працю, а моя ідея: визволення праці, “отворчення” її! Себто, не тільки дати робітникові спромогу бути людиною, а творцем!» [1, с. 158]. Хворий відразу ж обгрунтовує теорію, робить спробу пов'язати її з життям, апелюючи до параметрів вищої продуктивності вільної праці: «Я експериментальним шляхом доведу, що творча праця стоїть без порівняння вище за працю машинізовану. <...> я доведу, що навіть продукційність праці сама по собі у творчої колективної праці вище, ніж у машинізованої» [1, с. 158].

По-друге, конструюючи теорію «відродження праці», Петро приходять до ототожнення «зневоленої» праці з хронічною хворобою: «ці проповідники, подібні до моїх лікарів, які дають мені ліки проти наслідків, а не проти основної причини. Хай винищать причину, туберкульозні бацили в мені, тоді не буде ні поту, ні безсоння, ні кашлю. Але вони цього не можуть. Оттак само проповідники нічого не можуть зробити з наслідками, доки у людськості є туберкульоз: зневолення праці» [1, с. 159]. У такому контексті сценарій соціального визволення не може бути реалізованим, бо «прокляття всієї людськості <...> от в цьому зневоленню, порабованню праці, діяльності» [1, с. 158]. Так, у ситуації індексації «зневоленої» праці як тяжкої хвороби актуалізується пошук ліків, антивірусної програми, яка уможливить процес одужання, повернення до «життя» та стане каталізатором корекції соціальних аномалій сучасного ладу: «Поки не буде визволено праці, діяльності, <...> доти будуть і злочинства, й пияцтво, й розпутство, й насильство, й обман, і всі-всі паскудства сучасного ладу» [1, с. 159]. Так, з'являється рецепт для лікування хвороби людськості, що акумулюється в явищі «зневолення праці», яке є ніби своєрідною капсулою з патологічною генетичною програмою.

По-третє, в умовах відродження творчої праці, дискредитації явища зневолення працюючих та означення «визволення праці» як магістральної стратегії соціального визволення Петро робить ставку на людей «вільних професій», переводячи одночасно категорію свободи діяльності митців у площину релятивних цінностей, в одну з декорацій та ілюзій: «говорять ще про людей “вільних професій”, <...> вони, мовляв, вільні. Неправда. Навіть літератори й такі ж самі невольники своєї праці, навіть вони стають рабами, бо **мусять** робити свою роботу [виділено. — В. В.]» [1, с. 161]. Таким чином, з одного боку, це вказує на те, що концепт свободи девальвується, автор ідентифікує поневолення як явище глобальне, як хворобливу паличку, яка проникла в глибину соціальних структур буття та стала індикатором складних метаморфоз людей абсолютно всіх професій. З іншого боку, Петро Сосненко звертається до Андрія Халепі з констатацією наслідків подібного процесу: «От на кого мене найбільше жаль бере: на поетів, на творців, на мистців. Слухайте, та ви ж люди чулі, талановиті, поставлені в добрі умови, як ви не почуваете, не бачите, не чуєте цього кричущого, основного

протириччя нашого життя?<...> Ви тож, як мої лікарі... та навіть не як лікарі, а як профани, не бачите причини, а тільки наслідки» [1, с. 161].

Тобто, беручи за основу творче начало як ключовий постулат, що має детермінувати, окреслити графік «відродження праці», іншими словами, «отворчити» її, Петро Сосненко аналізує діяльність митців з метою оприявлення справжнього, «вищого» смислу та ролі їхньої діяльності: «Дивні люди! Їй-Богу, дивні! Описують не головне, а те, що кидається в очі. Візьме якогось мужичка й розмалює його плювки, кашель, блідість. Другий те ж саме виробляє з чиновником, купцем, інтелігентом і зо всякою іншою “середюю”. І всі ахають, жахаються, носяться з сим, як писаною торбою, а найголовнішого не бачуть» [1, с. 161]. Ці слова соціаліста-революціонера, на нашу думку, можна інтерпретувати як гіпотетичний каталізатор зміни вектору діяльності людей «вільних професій», як сигнал до трансформацій і головного героя, який з часом візьметься до спроби реалізувати цей проект. У такому контексті на митців покладається особлива місія: «Та вам же саме [літераторам. — О. М.] й повинно бути видніше за всіх, що не на плювки треба накинутись, а на корінь, на причину. Кому ж, як не вам, бути борцями за визволення праці, проповідниками творчості? Ви ж так виспівуєте життя, так бажаєте **справжнього** [виділено — В. В.] життя. І такі сліпі, так не бачите, в чому зло» [1, с. 161]. Митці репрезентують категорію людей творчих професій, тому вихідним полюсом та індикатором їхньої діяльності має бути ідея відродження творчої праці.

На четвертому етапі розгортання концепції «визволення праці» Петро Сосненко прагне змоделювати ієрархічну шкалу рівнів для конкретної реалізації соціального експерименту. Найперше завдання таке: «Насамперед роз'яснити всім і кожному, що для того, щоб життя стало життям, а не рабством, чорт би їх побрав, треба визволити працю <...> Це найголовніше» [1, с. 161]. Після цього потрібно знайти людину, яка б взялася за проект «визволення праці»: «тепер моя мрія найти людину, яка б узялась за цей експеримент. Яка все життя поклала б на це, бо цей експеримент можна зробити тільки на протязі кількох десятків літ. Усі сили, весь час, усю увагу, все-все, щоб віддала на сю справу» [1, с. 161]. Ця людина має організувати «таке підприємство, яке показало б, що вільна праця, особиста ініціатива, воля, свідомість і любов до своєї роботи далеко продуктивніші за працю залежну й машинізовану. <...> Це ж так ясно: ось тобі одна фабрика, де робітники виконують роботу з примусу, не цікавлячись нею, ненавидячи її, не турбуючись про результати. І ось друга, де кожний бере участь, як заінтересований член підприємства, а через те вкладає в роботу волю, свідомість, старання» [1, с. 162]. Звісно, організація підприємства вимагатиме фінансування, тому Петро прокреслює можливі стратегії матеріальної допомоги: «можна привернути до цього якогось багатія — мільонера, який уже уконтентувався й бавиться благодійністю. Є такі. Розмалювати перед ним картину, показати, що вийде з того й якій великій справі він послужить, підмазати його славою, яку без сумніву матиме, — а багатії люблять це. Потім хтось з наших однодумців може принести себе в жертву й женитись на якійсь мільонерці. Коли цього нічого не буде, — нічого, почнемо зовсім з маленького. Зберемо пайщиків, будемо збирати серед робітників і громадянства жертви на організацію підприємства визволення праці...» [1, с. 162–163].

Так, з'являється візія нової соціальної реальності, індексованої формулами соціального визволення: «уяви собі: ми утворюємо цілий город наших фабрик, заводів, майстерень. Будуть різні галузі праці. Робочий день кожної галузі чотири години. Кожний може працювати в двох галузях, щоб міняти рід праці. Робочий день — вісім годин. Ми матимемо своїх інженерів, учених, дослідувачів. <...> Але це не комуна, ні, це пробна фабрика, майстерня, це наочне представлення могутності творчої праці» [1, с. 162]. Петро Сосненко прогнозує успіх, впевнений, що соціальний експеримент запрограмований на щасливий кінець.

Отже, в умовах дискредитації теорії Тайлера соціаліст-революціонер Петро Сосненко моделює альтернативну теорію «визволення праці», яка розгортається за жорстко регламентованим сценарієм та корелює з ідеєю «соціального визволення», репрезентованої в «Щоденнику» Винниченка. По-перше, цю концепцію фундаментує ідея «творчої праці», що транслюється як найбільш продуктивна. По-друге, унаслідок домінування «зневоленої» праці унеможлиблюється процес її відродження, а саме «зневолення» програмується в романі як хронічна хвороба людства. По-третє, ідентифікуючи «визволення праці» як магістральну стратегію подолання соціального зневолення, Петро робить ставку на людей «вільних

професій», котрі мають координувати процес «створення» праці, проповідувати її визволення. Ці ключові детермінанти окреслюють на рівні теоретичних стратегій первинний графік здійснення соціального експерименту: поширення в масах ідеї «визволення праці»; пошук людини, яка б реалізувала цей соціальний проект; організація показового підприємства; означення механізмів фінансової допомоги.

Проект «визволення праці», за Володимиром Винниченком, кодифікують чітко визначені **методи організації соціального експерименту на практиці**, які пов'язані вже з безпосередньою діяльністю Андрія Халепи. Саме він переорієнтовує свої життєві плани та стратегії, стає носієм теоретичних постулатів концепції «відродження праці» та прагне будь-що втілити мрію Петра в життя. Спочатку його стан ідентифікується як симбіоз невпевненості, сумнівів, страху, а великі плани щодо реалізації експерименту на практиці номінуються як утопічні та наївні: «Та тут же треба величезної сили, залізної волі, непохитної віри, досвіду знання людей, обставин, гарячої любові до задуманого. А хіба ж усе це він [Халепа. — О. М.] має? Хіба можна утворити, виробити в собі, коли нема? Йому раптом стало соромно й страшно. Та це в його просто хлопчача мрійність, подібна до того, як колись тікав до Америки. Та перші ж перепони злякають його й викриють перед ним усю утопічність великих планів. Та як приступити до сих планів? З чого почати? Це ж лиш в мріях все добре складається. Легко сказати: через п'ятдесят років. Та за десять день може статися стільки несподіванок, що все життя перевернеться догори ногами» [1, с. 200]. Далі чітко викреслюється позиція поета, який під час розмови з Оленою Андріївною стверджує про твердий намір перейти до практики соціальної реформи: «я хочу сказати, що поставив собі... метою здійснити мрію Петра» [1, с. 207].

Ця точка визначає схему механізмів соціального експерименту. Один із методів є власне ідейним регулятором процесу «відродження праці», матрицею, що цементує як саму ідею, так і її структурні зв'язки зі всіма дотичними елементами. Фокусом цього механізму є наявність мети, цілі, хотіння, свободи волі, що проектується як інваріант та одночасно фермент конструктивних метаморфоз в індивідуальному бутті та мають вихід у соціумну перспективу. За Андрієм Халепою, віра, хотіння, мета здатні організувати досвід індивіда, зробити його буття цілеспрямованим та пробудити в ньому інтерес до соціальної реформи як форми прояву життя осмисленого, свідомого, кращого: «я певен, що многі люди змінили б своє життя, коли б їм хто-небудь показав що краще. Певен! Та й зрозуміло: це у їхніх... **власних** інтересах змінить. Хіба можна зрівнять по багатству почуття, думок, фактів і так далі життя чоловіка, у котрого є велика, висока ціль, і життя якого-небудь обивателя, котрий сам не знає, навіщо живе, котрого ціль як-небудь без **особливої**, удушашої скуки провести день? Навіщо самопожертва, страждання й тому подібне? Навіщо цим спокушати? Треба тільки роз'яснить, показати такому обивателеві, що йому самому буде краще жити, коли він поставить собі якусь велику ціль і буде уперто, жагуче прямувати до неї! [виділено. — В. В.]» [1, с. 211].

Цілепокладання мислиться як складний інтегрований процес, у який органічно вконструйовані **ідеї свободи волі, боротьби з собою та рівноваги сил**. Вони дешифрують, є ключем до розкодування першого механізму, який детермінується продукуванням ідейної проекції теорії «визволення праці»: «я великий прихильник свободи волі. Себо, я визнаю закони природні, соціальні, економічні, часом проти їх не попреш. Але вірю також, що коли хотіти, сильно, кріпко хотіти, то можна іноді й ці закони зломить» [1, с. 211]; «ми не вміємо хотіти, і не маємо волі до хотіння, упертості, кам'яності волі нема. Та в одному цьому, в цій боротьбі з собою скільки радості ви знайдете» [1, с. 283]; «треба тільки, щоб другі сили направили оту силу в другий бік, щоб согласували її з собою, та навіть, щоб овладіли нею» [1, с. 280]. Така комбінація координат, індексована одночасно ніцшеанськими інтенціями, формула синтезу ідей у визначених пропорціях прогнозує версію «хепі-ендівського» соціального експерименту з візіями майбутнього «городу відродженої праці», про який Халепа розповідає Ніні Сосненко: «колись, років через п'ятдесят чи скількись там, тут, десь на березі Дніпра розкинеться наш город. Га? Город будучого! І подумайте, що ми з вами брали в цьому участь... Ви скажете: мрія, не можна здійснити, фантазія. А я скажу: для мене, коли я цього хочу, вірю, — не мрія, хоча б я нічого з неї не здійснив і не побачив. Не я, так другі, не в сих умовах, то в других. А буде неодмінно! Та з якої речі я буду жити для чогось маленького, нікому непотрібного, коли могу жити для великого?» [1, с. 283]; «І раптом ось тут на цьому

зеленому лузі, на місці закурених димарів виросте колись цілий город праці, нової, відродженої. Коли вже димарі? Коли вони замінили пустельність “батька” та могил, то хай же принаймні будуть достойними спадкоємцями їх. <...> Халепа заплющує очі, лежить непорушно й старається уявити собі “царство майбутнього”. В тих книжках, що купкою лежать у його під головами, говориться про соціалізм занадто загально, занадто абстрактно, як про щось таке, що має бути десь в невідомій, чужій, фантастичній країні. Ні, Халепі хочеться уявити собі все те тут, от в цьому городі, повіті, на сих берегах» [1, с. 245].

Отже, конститування першого методу в схемі практичної реалізації соціального експерименту з «відродження праці» відбувається за допомогою створення ідейної основи, центру-регулятора, що фокусує унікальну комбінацію мети, ідей свободи волі, рівноваги сил та боротьби з собою, які, в свою чергу, ідентифікують значимий процес «хотіння»: «перш усього треба вміти хотіти. Треба, розумієте, викликати з своєї душі якесь велике хотіння, стремління, мету» [1, с. 282]. Таким пунктом «хотіння» для Андрія Халепи стало соціальне реформування праці.

Наступний метод артикулюється як **пошук та задіяння «ідейних» людей**, маються на увазі як робітники, так і багаті люди. Без людських ресурсів та налагодженої системи фінансування вибудована діаграма успіху руйнується. Тому Андрій Халепа шукає в першу чергу знайомств із соціалістами та робітниками, які допомогли б в організації пробної фабрики: «В сей день Халепа зробив свою першу спробу: по рекомендації Олени Андріївни, з її запискою він пішов до інженера Гардена. Гарден колись стояв на чолі революційного руху, керував залізничною забастовкою, головував на всіх мітингах, вважався за найдіяльнішого, палкого й ортодоксального еседека. Словом, був тою людиною, яка могла би стати в великій пригоді Халепі на перших кроках його. Гарден так здивувався, злякався й образився, що Халепа, від сорому обливаючись потом і покашлюючи, поспішив утікати» [1, с. 238]. Однак попри першу невдачу поступово накреслюється сітка контактів з «ідейними» робітниками: «але не все ж невдачі й безпідставні мрії. Не всі люди — Гардени. От, наприклад, робітники, з якими він зазнав мій. Вони розуміють його мрію, мрію Петра, мрію тих, хто не грають в преферанс по маленькій. Вони хочуть вірити й повірили. Бог зна, що буде, але вони хочуть вірити й по вірі їх воздасться їм» [1, с. 241]; «Микола тим часом працював потроху й щодня ввечері приводив до себе додому, де чекав на його Халепа, то одного, то другого адепта» [1, с. 296]. Поступово робітники гуртуються навколо Халепи, адже крізь призму ідеї відродженої праці їм бачиться шлях подолання соціальної несправедливості та визискування.

Іншим вектором у цьому контексті стало знайомство з мільонером Калістратом Наумовичем Греблею, адже одним із завдань Халепи на первинному етапі соціального експерименту було «знайти якого-небудь мільонера, котрий схотів би зразу посунуть діло як слід» [1, с. 208]. Проте ідея з фінансуванням проекту відродження праці Греблею зазнала краху: «не без певної користі був приїзд цих мільонерів: він показав йому [Халепі. — О. М.], до чого безглузда й смішна була думка “агітувати” цих золотих мастодонтів. І взагалі показав, що надія й рахунки на якесь надприродне збагачення — це думка хлопчача й дурна. Там, в заводах, на фабриках, там збагачення. Яке діло цьому чоловікові, що викладає в вечір по кількесот рублів за вечерю, яке йому діло до “відродження творчої праці”?» [1, с. 296]. Варіант «одружитися на мільонерці», тобто сестрі Калістрата Наумовича Варварі Наумівні, теж з часом самоліквідувався та втратив актуальність. Таким чином, серед багатих не знайшлося «ідейних» людей, котрі б уможливили фінансування соціального проекту, допомогли б перетворити мрію з розпливчастими контурами в реалію соціального проекту буття.

Третій метод пов'язаний зі створенням та **організацією інформаційного простору**, з поширенням серед робітництва самої ідеї «визволення праці», що проектується на створення «робітничої газети, своєї, української» [1, с. 243]. Халепа береться за цю справу: «було свято й постановили в великій кількості товаришів зібратися для обміркування пропозиції Халепи про випуск листка до робітників з закликом ідеї «визволення праці» [1, с. 246]. З іншого боку, з'являється ідея створення реферату на тему відродження праці: «всі ждали реферата. Противники також готувались і дебати мали бути запальними. Халепа хвилювався. Була чутка, що противники приведуть одного завзятого інтелігента з міста, який напам'ять знав Маркса. Безглуздя: Халепа ніколи не виступав ні з якими рефератами, промовляти не вмів, в умінню сперечатися був слабкий, а від цього залежав успіх самої ідеї, яка сама по собі анітрішки не

була винна за нецтво або відсутність ораторського таланту у Халепи» [1, с. 296–297]. Однак все ж таки «він гарячково взявся за реферат» [1, с. 296], адже правильно та системно подана інформація мала б розкодувати логіку та послідовність проведення експерименту, продемонструвати робітникам органічний зв'язок між теоретичними постулатами та етапами практичної версії «визволення праці».

Так, в романі «Хочу!» можна ідентифікувати три методи організації соціального експерименту на практиці, за розробку та реалізацію яких береться Андрій Халепа. По-перше, йдеться про створення ідейної основи, що регулюватиме процес «хотіння» та програмуватиметься унікальною формулою: наявністю мети, яка координується комбінацією ідей свободи волі, боротьби з собою та рівноваги сил. По-друге, знайти «ідейних» людей серед робітників, які уможливають процес «визволення праці», та багатих, котрі забезпечать механізми фінансування проекту. Так, Халепа налагоджує контакти з робітниками та робить спробу підключити до справи мільонера Греблю та його сестру Варвару Наумівну. По-третє, через призму правильно організації інформаційного простору (перші кроки у створенні робітничої газети та підготовка реферату з метою агітації ідеї «відродження праці») актуалізується цілісне й адекватне трактування теорії «визволення праці» та робиться спроба прокреслити стратегії її практичної реалізації.

Однак, варто акцентувати, що проект «відродження праці» в романі «Хочу!», який артикулюється ідеєю-домінантою соціального визволення працюючих, є однією з Винниченкових утопій, на що особливу увагу звертав Володимир Панченко [1, с. 315]. Синдром утопічності соціального експерименту конденсується в деяких критеріях та ознаках, які помічаються робітниками: «всі вони, власне, ставляться до планів Халепи, як до гарної казки. А Гаврильченко просто з своєю різкістю заявив з самого початку, що все інтелігентська вигадка: треба діло робити, а не одтягати сили на щось туманне й невідомо, чи потрібне. <...> Не можна накидатись на всяку фантазію, яка б вона гарна не була. Робітництву не до цього» [1, с. 243]. Олені Андріївні Сосненко плани Халепи теж бачаться як утопічні та нездійсненні, тому вона прогнозує потенційні наслідки: «одверто кажучи, я не вірю, що з цього щось вийде. <...> Нікого ви не знайдете, ніяких грошей не добудете. А коли й знайдете, то фабрика ваша моментально прогорить, вас обшахрають і обікрадуть, ваші ж друзі-однодумці. І ще під суд попадете» [1, с. 213].

Сам же Халепа, апелюючи в своїй уяві до міста «відродженої праці», бачить «чужу Елладу»: «як він не напружує фантазію, виходить усе та сама чужа, фантастична країна, якась підчищена Еллада. Ну, добре. Чого не буде тоді? <...> Поліцаїв на перехрестях і взагалі ніде не буде. Це вже чорта з два. Хм! Улиця без поліцаїв, без хазяїна? Візники, що журно рядами стоять біля тротуарів, теж зникнуть. Не буде вивісок, магазинів, не буде, розуміється, цих підвалів, з вікон яких обдає теплим, вогким смородом. Трактири, чайні, ресторани, базари з гноєм, соломомою, сміттям теж зникнуть. Крізь розчинені вікна не можна буде бачити хирлявих, синюватих, прилизаних голів служачих всяких контор та банків. На вулицях не видно буде хапливих людей з заклопотаними, злими, діловими обличчями. А як же буде? І знов Еллада, знов щось чуже, далеке-далеке» [1, с. 245–246]. Як бачимо, такі образи як «мрія», «гарна казка», «фантазія», «інтелігентська вигадка», «щось туманне», «чужа, фантастична країна», «підчищена Еллада» є своєрідними формулами-кодами, що сигналізують про синдром утопії, який маркує теорію «визволення праці».

Отже, концепція «визволення праці», що артикулюється в романі Винниченка «Хочу!» як проект утопічний, кореспондує з ідеєю «соціального визволення», репрезентованою в його «Щоденнику», та розгортається за жорстко регламентованою автором схемою. По-перше, початковою координатою є критика теорії американського інженера Тайлора, який пропонує систему експлуатації робітників, тобто працю «механізовану», що вписується в контекст капіталістичних відносин. По-друге, в умовах «зневолення праці», яке ототожнюється з хворобою людства, та на противагу ідеї машинізації актуалізується альтернативна теорія, що уможливорює визволення робітників та ґрунтується на «творчій праці» як найбільш продуктивній. По-третє, реалізацію проекту «визволення праці» на практиці, за автором роману, програмують чітко визначені методи організації соціального експерименту: створення ідейної платформи, пошук «ідейних» робітників та багатих людей з метою забезпечення фінансових механізмів, правильна організація інформаційного простору.

Література:

1. Винниченко В. Щоденник / В. Винниченко. — Едмонтон : КІУС, 1980. — Т. 1. — 483 с.
2. Дзеркало: Драматична поема Лесі Українки «Оргія» і роман Володимира Винниченка «Хочу» / Упор. Володимир Панченко. — К. : Факт, 2002. — 320 с.
3. Костюк Г. Володимир Винниченко та його доба: дослідження, критика, полеміка / Григорій Костюк. — Нью-Йорк, 1980. — 283 с.
4. Пушкаренко Т. Текст і автор («Записки кирпатого Мефістофеля» та «Щоденник» Володимира Винниченка) / Тетяна Пушкаренко // Слово і час. — 2000. — № 9. — С. 26–31.
5. Сиваченко Г. Винниченкові щоденники (1926–1951) — чесність із світом і самим собою / Г. Сиваченко // Слово і час. — 2000. — № 7. — С. 80–88.

Conception of «Labour Liberation» in Volodymyr Vynychenko's Novel «Want!»

The ideosphere of Volodymyr Vynychenko's novel «Want!» is researched in the article. The main attention is concentrated on the conception of «Labour liberation» which is central point in Vynychenko's social art and ontological model. The ideologemic intention of the «Diary» and novel «Want!» are compared in the paper.

УДК 82.0:801.7.003

В'ячеслав Левицький (Київ)

**МІСЬКИЙ ТЕКСТ У ЛІТЕРАТУРІ ДЛЯ ДІТЕЙ:
ОСОБЛИВОСТІ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ КИЄВА**

Горизонт сподівання належить до аспектів, істотних у вивченні літературної урбаністики. Нині він недооцінений стосовно тематичних груп творів. Міський текст, що підсумовує художнє осмислення простору, часто тлумачиться усереднено. Однак очевидними є часткові — рецептивно обумовлені — версії цього явища. Ідеться про моделі, сформовані згідно з певним естетичним критерієм. Прикметною, наприклад, стає ціннісна («масова» / «елітарна») та вікова (пов'язана зі сприйняттям «дорослих» / дітей) визначеність семіозису.

Вік читача набрав особливої ваги для творення міського тексту в першій третині ХХ ст. Так, змалювання простору задовольняло енциклопедистські запити дитини. Їх обговорення радянськими письменниками сягнуло кульмінації в 1920-х рр. [10, с. 363]. Тоді, на перетині кількох мистецьких напрямів, активізувалося виховання «нової людини» [6, с. 71–72] чи авангардистської «людини-футурум» [8, с. 118]. Під «нові» духовні орієнтири підпадав і урбанізм.

Досить виразно ці процеси унаочнилися, зокрема, в київському тексті. Мета запропонованої роботи — виявлення механізмів, за допомогою яких семіосфера міста фіксується в літературі для дітей. Предметом дослідження є іконіка київського тексту, засвідчена в українській поезії для дітей. Матеріал для студії складає доробок українських ліриків із покоління 1910–1930-х рр.

Варто підкреслити: згадані проблеми порушувалися щодо моделей Петербурга (Лариса Ляпіна, Мирон Петровський), Москви (Євген Добренко), Праги (Даніела Годрова) і т. д. Постання «казковості» в київському семіозисі ХІХ ст. спостерегла Інна Белкіна [2, с. 97]. У ряді розвідок виникло поняття «звід “дитячого” міського тексту» [7, с. 89].

Сутнісно урбаністика для дітей налаштована на кілька методологічних засад аналізу. Вірогідно, доречним у них є поєднання рецептивної естетики з імагологічними підходами. Мовиться про природну особливість діалогу автора з юним читачем. У такій комунікації за відносно стійких горизонтів сподівання враховується не просто «інакшість», а віртуальність [14, с. 17, 29]. На думку Маргарити Славової, «дитяча література розглядає людину і її світ крізь подвійну оптику — із позиції дорослого, але через точку зору зростаючого...» [14, с. 17].